

TARP GARBINGOS IR NEGARBINGOS MIRTIES: II

Mirtis XIX a. vidurio Lietuvos kultūroje

VLADAS SIRUTAVIČIUS

Dėmesys mirčiai

Niekas geriau neparodo išaugusio jausmingumo mirties atžvilgiu, kaip dėmesys kapams bei jų tvarkymas. Jau XVIII amžiaus pabaigoje manyta, kad kapinės, jų priežiūra atlieka svarbią auklėjamąją funkciją. Vilniaus vyskupas Jonas Nepomukas Korwin-Kossakowskis pamoksle, skirtame naujų Vilniaus miesto šv. Stepono kapinių pašventinimui (1795 metais), kvietė susirinkusius dažniau kapinėse lankytis, nes ten galima aptikti daug gero ir dorovingo elgesio pavyzdžių.¹ Čia pats vyskupas subarė tuos, kurie nori laidotis bažnyčiose ar šalia jų. Jo tvirtinimu kapai jau „nuo seno“ buvo steigiami toliau nuo gyvųjų ir miesto. Tiesa, žymesniems ir labiau visuomenei nusipelnusiems žmonėms dar galėjo būti taikomos išimtytys.

Rusijos civilinė valdžia taip pat ėmė vis griežčiau kontroliuoti kaip ir kur laidojama. (Beje, pirmieji įsakai

---

¹ Kazania święteczne i przygodne z rękopisów (Wilnie, 1824), p. 438.

reglamentuojantys palaidojimų tvarką pasirodė dar XVIII amžiaus pirmoje pusėje.) Įvairiuose valdžios potvarkiuose raginama kapines steigti toliau nuo gyvenviečių, draudžiama laidoti šalia gyvenamųjų namų, ribojami palaidojimai prie bažnyčių, taip vadinamuose šventoriuose, ir pan. Štai 1818 metų caro įsake išakoma gyvenvietėse kapinių „neturėti“, o vietą naujoms kapinėms parinkti toliau nuo jų.² Panašios tendencijos pastebimos ir Vakarų Europoje. Anot Philippe Aries, kapinės jau nebepaliekamos „gamtos malonei“, jomis vis labiau ima rūpintis žmonės. Mokslininko nuomone, tam įtakos turėjo dvi priežastys. Pirmoji, socialinė-higieninė – bijomasi epidemijų. Antroji, moralinė – darosi „gėda žmones laidoti, kaip žvėris“.

Tačiau naujoji tvarka išgalėjo ne iškart. Štai Ukmergės žemesnysis zemskinis teismas skundėsi, kad Svėdasų parapijos klebonas mirusiuosius laidoja bažnyčioje ir kapinėse prie jų. Įspėtas policijos pareigūnų, klebonas ir toliau elgėsi savaip: „...taip duodamas pagrindo liaudies nepaklusnumui.“³ Po kelių dienų gubernatorius išsiuntinėjo specialų Rusijos Vidaus reikalų ministerijos raštą, reglamentuojantį laidojimų tvarką. Jame nurodyta griežtai laikytis nustatytų taisyklių: žiemos metu numirėlius laidoti kiek galima giliau (maždaug pusantro metro gylyje). Mat gubernijos vyresnybė gavusi žinių, kad dažnai numirėliai užkasami visiškai negiliai, todėl pavasarį jų

---

² *Полное собрание законов Российской Империи (Санкт-Петербург, 1830)*, t. 35, nr. 27581, p. 621-622.

³ Ukmergės žemesniojo zemskinio teismo raštas generalgubernatoriui Rimskiui-Korsakovui, 1808 03 21, VIA, f. 378, b/s, 1808, b. 85, 1.1-2.

kaulai išlenda į paviršius, o tai gali sukelti epidemijas.⁴ Beje dar po kelių dienų pasirodė jau minėto vyskupo Korwin-Kossakowskio raštas kunigams, draudžiantis laidoti bažnyčiose ir ribojantis palaidojimus prie bažnyčių. Tačiau ir vėliau dėl naujos laidojimų tvarkos kildavo įvairių nesusipratimų. Kartais parapijų kunigai atsisakydavo vykdyti civilinės valdžios potvarkius ir laidoti naujai paskirtose vietose. Štai Ukmergės ispravnikas skundėsi Vilniaus gubernatoriui Hornui, kad Utenos klebonas palaidojo dvarininką prie bažnyčios, kai mirusieji turėtų būti laidojami kapinėse esančiose už miestelio.⁵ Vilniaus Romos katalikų konsistorija paaiškino, jog palaidota teisingai. Numirėlis palaidotas „senosiose“ Utenos kapinėse, kurios jau irgi buvo už miestelio. Šioms kapinėms jau dvidešimt penkeri metai.⁶

Įvairiuose XIX amžiaus tekstuose paprastai pabrėžiamas kapinių sakralumas ir nurodoma, kaip jose reikia elgtis, kaip tvarkyti. Dominikonas Rapolas Jasikevičius, akcentuodamas kapų šventumą, teigia: „...szita vieta, ira brungibiu mukas yr smerties ant križiaus Iszganitojo pirkta“. Anot pamokslininko, Kristus pirmuosius kapus savo krauju pašventinęs. Todėl jie ir vadinami šventoriumi.⁷ Tokioje vietoje būtina gerai ir dievobaimingai

---

⁴ Vidaus reikalų ministerijos raštas gubernatoriams, 1808 03 26, *ibid.*, 1.7.

⁵ Ukmergės zemskinio ispravniko raportas Vilniaus gubernatoriui, 1827 12 23, VIA, f. 381, ap. 24, b. 6930, 1.2.

⁶ Vilniaus Romos-katalikų dvasinės konsistorijos raštas Vilniaus gubernijos valdybai, 1829 09 30, *ibid.*, 1.9.

⁷ Rapolas Jasikevičius, *Pamokslay unt nekuriu szwincziu, unt atminimu azu numirusius, preig paszwintinimu kriziu, kapu, namu, dyrwu* (Wilniuje, 1859), d. 3, p. 30.

elgtis, negirtuokliauti. Taip pat reikia pasirūpinti kapinių švara ir tvarka, apsaugant nuo gyvulių – aptverti. Jau minėtas Jurgis Pabrėža 1813 metais pamoksle teigė, kad gerus krikščionis ir dievobaimingus žmones būtina laidoti „ant szwentos wyitos“. Tokių numirėlių laidoti laukuose ar „krūmuose“ negalima.⁸ Panašių raginimų netrūko ir amžiaus pabaigoje. Anot Kazimiero Pakalniškio, dievobaimingai gyvenusių kūnai turi būti laidojami „ant šventos vietos“. Kartu jis nurodė, kokių asmenų kapuose laidoti negalima. Pirmąją grupę sudarė „vadinamieji nekrikštai“ t.y. žydai, „pagonis“, be krikšto mirę vaikai, ekskomunikuoti, „eretikai“ atvirai savo klaidas išpažįstantis, atskalūnai arba „maskoliai“ ir galiausiai „atskilėliai“ arba bedieviai: ateistai, „materialistai“, „racionalistai“ t.y. tie, kurie Dievo apreiškimą atmeta. Antroji grupė tai katalikai nusidėjėliai, kurie dėl savo blogų darbų „katalikais tik iš vardo liko“. Pirmaisiais čia paminėti „dueliantai“ (matyt omenyje turėti mušeikos, mirę be išpažinties), po jų seka įvairūs „atviri griešnikai“, kurie nuodėmėje „galą gavo“ ir nebuvo priėję Velykinės išpažinties. Ir galiausiai patys paskutiniai – savižudžiai: „tie kurie isz liūso noro sau galą padarė“.⁹ Laidojimo taisyklių nesilaikymas, suterštų „šventą vietą“ ir kol nusidėjėlio kūnas nebūtų iškastas ir iš kapinių išmestas, tol jose laidoti negalima. Kapus gi būtina iš naujo pašventinti. Tiesa, straipsnis baigiasi liūd-

---

⁸ Jurgis Ambraziejus Pabrėža, *Knīga pyrma apy sakramentus ógolnay yr apy nekórius sakramentus ipatingay*, VUB RS, f.1-d. 57, 1.350.

⁹ Petras Zuikis [Kazimieras Pakalniškis], „Ką galima, o ko negalima laidoti ant kapų“, *Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga*, 1890 gruodis, nr. 22.

na autoriaus konstatacija: valdžios pareigūnai, gaudami kyšius, nurodytos laidojimų tvarkos nesilaiko.

XIX amžiuje kapinės tampa ir poetinio įkvėpimo šaltiniu. Štai šiandien jau praktiškai niekam nežinomas amžiaus pradžios poetas džiaugiasi kapinėmis, kuriose kapai nuolat artimųjų bei draugų lankomi, tvarkomi. Kapinės jį nuteikia tokiam dveiliui: „Paduokim broliškai viens kitam rankas / Kad artimam padėt galėtume...“¹⁰ Taigi kapinėse ne tik liūdima ir gedima, bet jose išgyvenamas ypatingas bendrumo ir solidarumo jausmas. Dažnas autorius buvo linkęs idealizuoti kapinių tvarką. Net ir paprastos, liaudiškos, mažai prižiūrimos kapinaitės sukeldavo stebėtojo susižavėjimą ir tapdavo gilesnių išgyvenimų objektu. Taip Andrzejus Jastrzebskis 1858 metais „Teka Wileńska“ aprašo Kauno gubernijos, Ukmergės dekanato, Paželvės bažnyčios kapinaites (lenk. orig. *cmentarz*). Tiesa, čia nėra puošnių paminklų, nes laidojami tik „vargšai kaimiečiai“, ant kurių kapų „laisvai ir gražiai žolė želia“. Korespondencijos autorius su nuoširdžiu pasigėrėjimu pažymi, kad lietuviai greičiau pamirš savimi pasirūpinti nei mirusiais savo artimaisiais.¹¹ Amžininko liudijimu, Vilniaus miestiečiai, šalia kitų pramogų ir laisvalaikio praleidimo formų, buvo pamėgę ir pasivaikščiojimus po Rusų kapines. Paprastai jų metu buvo apžiūrimi žymesnių žmonių kapai.¹²

---

¹⁰ Józef Reyzner, „Cmentarz“, *Tygodnik Wileński*, 1818, t. 6, nr. 122, p. 160.

¹¹ Andrzej Jastrzebski, „O kościele w Poyelwie“, *Teka Wileńska*, 1858, nr. 5, p. 401.

¹² Teodor Krasieński, „Dziennik ucznia Uniwersytetu Wileńskiego (1816-1818)“ in: Henryk Mościcki, *Z filareckiego świata. Zbiór wspomnień z lat 1816-1824* (Warszawa, 1924), p. 43.

Taigi, atrodo, kad būtent XIX amžiaus pirmoje pusėje ypač aktyviai susirūpinta kapinių priežiūra ir tvarkymu. Tuo suinteresuota buvo ir bažnytinė vyresnybė, ir civilinė valdžia. Naujas idėjas stengtasi kuo plačiau diegti kasdienėje praktikoje. Svarbu, jog kapų priežiūra ir tvarkymas propaguoti kaip *visuomeninė t.y. ir liaudžiai būdinga vertybė bei norma*. Žinias, jog valstiečiai mirusius vis dar laidoja be išpažinties, kunigo, šalia kaimo esančiose nešventintose kapinėse ne tik bažnyčia, bet ir civilinė valdžia sutikdavo su nepasitenkinimu. (Deja, nevisiškai aišku kokių buvo imamasi priemonių, kad tokie faktai nepasikartotų.¹³)

Tiesa, liaudiškoje kultūroje laidojimo praktikos keitėsi labai iš lėto.¹⁴ Dionizas Poška kultūros istorijos studijoje „Apie senovines pagoniškas religines apeigas Lietuvos ir žemaičių kunigaikštijose“, parašytoje 1823 metais, neužsimena apie valstiečių įprotį tvarkyti kapus. Tiesa, mirusiųjų paminėjimas čia buvo švenčiamas nuo seniausių laikų. Žemaitijoje ypač paplitęs šermenų paprotys: tuoj po laidotuvių rengti vaišes. Kaip pastebi Poška net XVIII amžiaus pabaigoje ir XIX amžiaus pradžioje tokios vaišės dažnai keliamos kapinėse, nors su šiuo papročiu bažnyčia aktyviai kovojo.¹⁵ Atrodo, kad to laiko valstietis buvo

---

¹³ Minsko gubernijos žandarų valdybos viršininko raštas generalgubernatoriui, 1870 05 27, VIA, f. 378, p/s, 1870, b.115, l.1.

¹⁴ Anot etnografės Angelės Vyšniauskaitės, XIX amžiuje – „Savo kapinėms lietuviai valstiečiai, išskyrus vėlinių dieną, neskirdavo didesnio dėmesio.“ Žr. A. Vyšniauskaitė, „Laidotuvių papročiai Lietuvoje XIXa. – XX a. pirmaisiais dešimtmečiais“ in: *Iš lietuvių kultūros istorijos* (Vilnius, 1961), p. 154.

¹⁵ Dionizas Poška, *Raštai* (Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959), p. 379-387.

labiau susirūpinęs iš numirėlio vėlės kylančiomis grėsėmėmis, nei paties mirusiojo pagerbimu. Taip pat vis dar dažni buvo palaidojimai nešventintose, mažai prižiūrimose kapinėse. 1853 metais Vladislavas Sirokomlė kelionių ir atsiminimų knygoje rašo, jog valstiečių kapinės yra prie pat gyvenamųjų namų, bet valstiečiai jų priežiūra visiškai nesirūpina.¹⁶ Taip yra todėl, kad mirusįjį greitai pamiršta. Panašias kapinaites poemoje „Ponas Tadas“ prisimena ir Adomas Mickevičius: „Atšlaimo pakraštyje tarp kiečių ir dilgynių / Gunksojo keletas kryželių ažuolinių / Nešventinti kapai po tais kryželiais buvo / Kur laidojo visus, kas netikėtai žuvo.“¹⁷ Prie „netikėtai žuvusių“ priskirdavo ir savižudžius. Tiesa, ši nedidelė ištraukėlė rodo, kad tokiose kapinėse paprastai laidoti tie, kurie dėl įvairių priežasčių negalėjo būti palaidoti pašventintose kapinėse.

Nešventintose, „kaimo kapinėse“ palaidojimų tvarkos niekas nereglementavo. Jų priežiūra, suvarkymu taip pat nesirūpinta. Sunku nustatyti tikslų tokių kapinių skaičių, bet aišku, jog jų buvo žymiai daugiau nei pašventintų. 1782 metais sudarytuose Kauno dekanato parapijinių bažnyčių vizitacijų aktuose minimos dviejų tipų kapinės: pašventintos – *cmentarz*, kurios buvo prie parapijinių bažnyčių (dar kitaip šventoriumi vadinamos). Jos paprastai buvo aptvertos mūrine tvora bei prižiūrimos. Kitas kapinių tipas – *mogila*. Dažnai taip buvo vadinamos nešventintos, neprižiūrimos, net gi neaptvertos kapinės. Štai

---

¹⁶ Władysław Syrokomle, *Wendrówki po moich niegdyś okolicach. Wspomnienia, studja historyczne i obyczajowe* (Wilno, 1853), p. 225, 238.

¹⁷ *Adomas Mickevičius, Ponas Tadas* (vertė V. Mykolaitis-Putinas) (Vilnius: Vaga, 1978), p. 192.

Kauno parapijoje tokių „neaptvertų“ kapinių buvo: už Nemuno – 15, už Neries – 8, o tarp Nemuno ir Neries dar šešios. Žymiai daugiau nei aptvertų.¹⁸ Jiezno parapijoje yra dvi pagrindinės kapinės. Vienos prie parapijinės bažnyčios, aptvertos mūrine tvora, kitos toliau – „plačiame lauke“ – aptvertos tik pušų tvora. Likusios apleistos, tačiau ir jose vis dar laidojami žmonės.¹⁹ Tiesa, čia pat pastebima, kad žmonės vis labiau pripranta, o tiksliau pratinami, laidoti prie parapijinių bažnyčių esančiose kapinėse.²⁰ Betgi pavyzdžiui Švenčionių parapijoje vadinamųjų *mogil'ų* dar labai daug. Jos išlikusios praktiškai prie kiekvieno kaimo. Jos nešventintos ir neaptvertos, jomis niekas nesirūpina. Panaši padėtis buvo ir Tauragės parapijoje. Taip pat pažymima, kad tokiose kapinėse vis dar laidojama. Tuomet jas stengiamasi aptverti, bent jau medine tvora, kad „gyvuliai nelįstų“.²¹

Atrodo, kad XIX amžiaus viduryje skirtumai, sakralumo ir socialinio prestižo požiūriu, tarp kapinių tipų nyko. Pirmiausia, todėl, kad išaugo vadinamųjų *mogil'ų* prestižas. Jose jau laidota pagrindinė masė mirusiųjų. Metrikų knygose kalbama apie du jų tipus: „privačias“ ir „viešas parapijines“. Paprastai nurodoma, kad šios kapinės yra už miesto ar kaimo. Jose laidojama, su kunigu.²²

¹⁸ Kauno dekanato parapijinių bažnyčių vizitacijos aktai, VIA, f. 694, ap. 1, b. 3491, 1.62. Naudotasi publikacijai paruoštu rankraščiu. Už tai dėkoju kolegai istorikui dr. Vytautui Jogėlai.

¹⁹ *Ibid.*, 1.74-75, 85.

²⁰ *Ibid.*, 1.102, 270.

²¹ *Ibid.*, 1.112, 219, 290.

²² Метрические выписки о умерших в Тельшевско-Самогитской Римско-Католической епархии на 1831 год, часть I, VIA, f. 669, ap. 1, b. 669, p. 18, 23, 28, 314-320; Wypisy metryk

XIX amžiaus 7-ojo dešimtmečio metrikų knygosė tiesiog teigiama, jog mirusieji dažniausiai laidojami „parapijinėse kapinėse“. Tiesa, valstietis galėjo būti palaidotas ir „vietinėse kaimo kapinėse“, bet ir čia jau laidojama su kunigu.

Dažnai įvairiomis progomis kartojami draudimai nusidėjęlius (tame tarpe ir savižudžius) laidoti kartu su visais kitais dievobaimingais krikščionimis, turėjo prasme tik tuomet, kai buvo kalbama apie palaidojimus pašventintose kapinėse. Egzistuojant kitokiai laidojimų tvarkai, tokie draudimai negalėjo būti pakankamai efektyvūs. Tik nykstant tradicijai, laidoti numirėlius neprižiūrimose ir nešventintose (vadinamose „mogilų“ tipo kapinėse) ir visomis įmanomomis priemonėmis ribojant tokių palaidojimų galimybę, kartu formuojant naują, ypatingą jausmingumą – pagarbą ir dėmesį kapams – religiniai draudimai galėjo įgyti prasme. Kita vertus, XIX amžiaus pirmoje pusėje atsirandančios naujos „viešos“ kapinės, sudarė galimybes praktiškai visiems visuomenės nariams (nepaisant luominių ar turtinių skirtumų) būti palaidotiems „šventoje“ vietoje.

Daugiau dėmesio imta skirti ne tik kapinių priežiūrai, bet ir laidojimo ritualams. Suaktyvėjo „tradicinių“ laidojimo papročių kritika. Pamoksluose žmonės raginami daugiau dėmesio skirti religiniam jausmingumui ir mažiau – išoriniams laidotuvių ritualų atributams. Pirmiausia, tokie raginimai skiriami paprastai liaudžiai. Anksčiau minėtam 1813 metų pamoksle, Jurgis Pabrėža teigė, jog svarbiausias laidotuvių tikslas „duoti pagalbą numirėlio dūšiai“, padėti velionio sielai į dangų patekti. Žmonėms

---

pogrzebowych Kosciola parafialnego Kowienskiego od roku 1845, VIA, f. 669, ap. 13, b.22, 1.81,134-138.

turi rūpėti ne vaišės, bet pagalba velionio sielai. Žinoma, susirinkusius galima pamaitinti, bet tik taip ir tam, kad „pajudintum širdis gyvųjų ant meldimo už numirusį“. Anot pamokslininko, vaišės turi padėti susirinkusiems giminėms, kaimynams išprašyti numirėliui iš Dievo „skaistyklos kančių atleidimą“. (Žvakės deginamos tam, kad priverstų gyvuosius gelbėti numirėlio sielą, nes jis sau jau niekuo padėti negali.) Todėl nereikia daryti pernelyg iškilmingų laidotuvių, nes jos „tiešija“ gyvuosius, bet nesuteikia pagalbos velioniui.²³ Pabrėža siūlo daugiau dėmesio skirti išgyvenimo intensyvumui nei išoriniams efektams: verkti laidotuvių metu galima, tačiau netrukdamal maldai: „...be jokio ypdawima balsa“. Panašiai svarstė ir kitas XIX amžiaus vidurio pamokslininkas: krikščionims „pridera dejavime ir werksme visados mierą užlaikyti“, nes juk numiręs „majnu smerties žiwatą gawo“.²⁴ Svarbiausias laidojimo ritualo tikslas, padėti velionio sielai dangų „pasiekti“. Simonas Daukantas „Būde senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ rašo, jog pagrindinis budėjimo prie numirusio – budynių – tikslas, padėti velionio sielai kuo greičiau „ramybę surasti“. Budynėms susirinkę giminės bei kaimynai kaip tik ir stengiasi tai daryti.²⁵

Deja tikrovėje, būta kitaip. Pabrėžos teigimu dažnai į laidotuves einama tik išgerti ir pavalgyti. Prisigėrę „arielkos“ vaikinai ir merginos „trinasi ir valkiojasi“ kartu, darydami baisiausias nuodėmes. Kiti, nesimeldžia, bet tik

²³ Jurgis Ambraziejus Pabrėža, *ibid.*, 1.350-351.

²⁴ [?], *Pamokslay ir kozones ape smerti ant uziwojma prieg grabam ir del palinksminima užsmutitu* (Mintaujoj, 1864), p. 3.

²⁵ Simonas Daukantas, *Raštai* (Vilnius: Vaga, 1976), t. 1, p. 551-557.

numirėlių apkalbinėja. Treti, „užpylę akis“ snaudžia arba nepadoriai kalba. Netgi giedotojai kartais tik tam gieda, kad „gautų stiklą arielkos“. Nuoširdžiai už numirėlių besimeldžiančių tėra tik vienas kitas, liūdnei konstatuoja pamokslininkas.²⁶ Panašiai liaudiškas budynes Žemaitijoje aprašė Ignas Končius: „susirenka kaimynai ir iš toliau ir tokie, kurie naudojasi proga gerai – sočiau pavalgyti. Į budynę susirinkusius gerai šeria. Dažnai papiauna žiemetį ir dvieigį jautuką, ar dvejetą avių. Valgio neturi trūkti. Prikepa pyragų. [...] Dirba alų (turi atsargoj anksčiau pasidare). Verda kopūstus, košes. Žolynės visą laiką, atvirinto – verdančio vandens netrūksta. Susirinkę budėtojai nesustodami gieda. Pagrindinė giesmė – kalnai; kalnus meldžia naktimis. Išgieda visokias litanijas, išmeldžia visokias maldas. [...] Vieni gieda, kiti valgo. Kiti kitus paskui keičia.“²⁷ Žinoma, mažai tikėtina, kad amžiaus pradžioje ar net viduryje, kuomet vis dar dažni buvo badmečių bei nederlių metai, laidotuvių vaišės įgautų tokias formas. Neigiamos elgsenos kritika, paprastai, būna šiek tiek perdėta, hiperbolizuota. Akivaizdūs keli dalykai. XIX amžiuje aktyviau kovota už laidojimo ritualų „religinį tyrumą“. Kita vertus, dora, garbinga mirtis liaudiškoje tradicijoje išgyvenama kolektyviai. Mirtis suvienija gyvuosius, o pagrindinis šių tikslas padėti numirėlio sielai greičiau dangų pasiekti.

Žymesnių „dorai mirusių“ asmenų laidotuvių aprašymus galima laikyti „tikrojo religingumo“ ir pagarbos mirusiam pavyzdžiais. Štai kaip Motiejus Valančius ir Fe-

²⁶ Jurgis Amraziejus Pabrėža, *ibid.*, 1.353-354.

²⁷ Ignas Končius, *Žemaičio šnekos* (London: Nida Press, 1961), p. 139.

likšas Praniauskas aprašė Žemaičių vyskupo Juozo Arnulfo Giedraičio laidotuves (1838 metais). Anot Valančiaus, po vyskupo mirties velionio kūnas buvo suteptas brangiais „aliejais“ t.y. balzamuotas ir visą mėnesį „džiovintas“ Alsėdžiuose. Tiesa, kapitulai prirėikė gauti rusų civilinės valdžios leidimą laidoti vyskupą Varnių katedros bažnyčioje. Todėl kanauninkas Juozapas Rupeika, praėjus kelioms dienoms po Giedraičio mirties, kreipėsi į generalgubernatorių Dolgorukovą, prašydamas leisti palaidoti velionį bažnyčioje.²⁸ Dolgorukovas sutiko ir apie laidotuves pranešė Vidaus reikalų ministrui. Ministerijos atsakyme rašoma, jog įstatymai nedraudžia laidoti „rūsiuose“, kurie „nuo seno egzistavo žemaičių vyskupams“. Kartu įsakmiai buvo priminta vykdyti anksčiau vyriausybės priimtus nutarimus ir numirėlius laidoti toliau nuo gyvenviečių, taip vadinamose „visuomeninėse kapinėse“.²⁹ Laidotuvių ritualas prasidėjo Alsėdžių bažnyčioje, išnešant kūną iš bažnyčios, susirinkusiai miniai buvo pasakytas „gražus“ pamokslas. Po to velionis išvežtas į Telšius, kur Bernardinų bažnyčioje atlikta budynė su mišiomis. Galiausiai laidojimo procesija patraukė į Varnius. (Policija pranešė, jog vyskupo palaikus iš Telšių į Varnius palydėjo apie penkių tūkstančių žmonių minia.)³⁰ Prie miestelio ją pasitiko „visi prelatai, kanauninkai ir daugybė žmonių.“

---

²⁸ Kanauninko Juozapo Rupeikos laiškas generalgubernatoriui Dolgorukovui, 1838 07 07, VIA, f. 378 b/s 1838, b. 920, 1.6.

²⁹ Vidaus reikalų ministerijos Dvasinių reikalų departamento raštas generalgubernatoriui Dolgorukovui, 1838 08 04, *ibid.*, 1.8.

³⁰ Raseinių ir Telšių apskrities karinio viršininko raportas generalgubernatoriui, 1838 08 11, *ibid.*, 1.11.

Katedros bažnyčioje aukotos gedulingos mišios, po kurių vyskupas ir palaidotas.³¹

Įdomūs ir keli kunigo Felikso Praniausko pastebėjimai.³² Autorius pabrėžia, kad pačią pirmąją laidotuvių dieną kunigų giedojimas, persipynęs su karinės muzikos „choru“, *sujaudina* susirinkusius iki pat „sielos gelmių“. Toks susijaudinimas neatslūgsta iki pat laidotuvių ceremonijos pabaigos: vyskupas palaidojamas „*bendrai liūdint ir verkiant*“. Laidojimo apeigose dalyvauja įvairios socialinės grupės. Prie Telšių procesiją pasitinka vietos valdininkai, bajorai (lenk. *obywatelstwo*), kuriems vadovauja maršalka, apskrities mokyklos mokiniai su savo klasių vėliavomis, netgi „izraelitai“ su žvakėmis, o užbaigia „*minios liaudies*“. (Varnių gi katedros bažnyčia „*perpildyta*“ tik bajorų, atvykusių iš visų Žemaitijos apskričių.) Aprašymą korespondentas užbaigia tokiu pastebėjimu: „...dėka politinės vyresnybės pastangų ir nepaliaujamos jos pagalbos, nepaisant *nepaprasto visų luomų, klasių ir tikėjimų žmonių susirinkimo, visuotinė tvarka [...] kuo tobuliausiu būdu buvo išlaikyta.*“

Žinoma, vyskupo – moralinio bendruomenės autoriteto ir religinio valdovo – mirtis ypatingas įvykis visuomenės gyvenime. Bendrai išgyvenanti, liūdinti dėl savo „ganytojo“ mirties *minia*, reikšminga to ritualo dalis. Pagarbą velioniui pirmiausia įrodo liūdinčios minios dydis bei pergyvenimų intensyvumas. Laidotuvių ritualas – ve-

³¹ Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 2: Žemaičių vyskupystė (Vilnius: Vaga, 1972), p. 187-188.

³² Feliks Proniewski, „Nekrolog, xiąż Józef – Arnolf Giedroyć Biskup Żmudzki“, *Tygodnik Petersburski*, 1838 09 23, (10 04), nr. 66.

lionio pervežimai iš vienos vietos į kitą – į jas įtraukia praktiškai visą visuomenę, pačius įvairius socialinius sluoksnius. Taip formuojamasi ypatingas bendrumas, pagrįstas giliu asmeniniu pergyvenimu. Juk liūdesys „prieinamas“ kiekvienam laidotuvių procesijos dalyviui, o velionio gedima vienodai.

Garbingą mirtį paprastai vainikuoja netik iškilminga, bet ir *tvarkinga laidotuvių procesija*. Todėl neatsitiktinai tvarkai palaikyti laidotuvių metu skiriama tiek daug dėmesio. Tačiau gedinčioje laidotuvių minioje, anot amžininkų, „susimaišo“ patys įvairiausi visuomenės sluoksniai: nuo elito iki pauperių. Manoma, kad toks „luomų susimaišymas“ kelia grėsmę, yra pavojingas, nes gali tapti prievartos ir socialinių neramumų priežastimi. Todėl laidotuvių metu specialiai daugiau dėmesio skirta tvarkos išsaugojimui. Policijos dalyvavimas didesnių ceremonijų metu tampa visiškai įprastu. Žinoma, anaipatol ne visuomet – dėl pernelyg didelio žmonių antplūdžio ar pernelyg atvirai rodomų jausmų – tvarką pavykdavo išsaugoti.³³

Mirtis auklėja ir moralizuoja

Religinėje pasaulėžiūroje mirtis – vartai, kuriuos būtina pereiti, norint „papulti“ į dangų. Mirtis baigia vieną žmogaus gyvenimo tarpsnį ir tuoj pat pradeda visiškai naują. Jei mirčiai gerai „pasiruošta“, ji nebėra tokia grėsminga ir baisi. XIX amžiuje nusistovėjo pasi-

---

³³ Žr. pvz. Vilniaus Katedros archidiakono, žymaus masono Mykolo Dluskieo laidotuvių aprašymą: „Stanislovas Moravskis, Keleri mano jaunystės metai“ (iš lenkų kalbos vertė Reda Griškaitė), (Vilnius: Mintis, 1994), p. 40.

ruošimo garbingai mirčiai ritualas. Buvo rašomi pamokslai – instrukcijos, kur aiškinama kaip dorai numirti ir kaip būti mirčiai visuomet pasiruošus. Geras tokios „instrukcijos“ pavyzdys – Jono Lechavičiaus pamokslas „Prawadnikas ing Tiewiszki dangaus amžina“.³⁴ (Pirmas leidimas išleistas 1776 metais, paskutinis – septintas – 1849 metais.) Pirmoje pamokslo dalyje aiškinama, kodėl mirštančiajam reikalinga gyvųjų pagalba. Pats vienas mirštantysis savo „mirties baimės“ įveikti negali. Ji yra pats baisiausias dalykas, nes nėra didesnio skausmo, kuomet „dūšia nuo kūno skiriasi“. Atsidūręs tokioje būsenoje žmogus nustoja galvoti apie sielos išganymą, todėl jam reikia padėti. (Natūralistinio pragaro, irstančio kūno vaizdavimo rašytinėje tradicijoje nebesutiksime.) Antroje pamokslo dalyje aiškinama, kaip elgtis mirties akivaizdoje. Pajutęs artėjančią mirtį ligonis turi sutvarkyti ne tik savo sielos, bet ir žemiškus reikalus: surašyti testamentą, padalyti turta, gražinti skolas, prašyti aplinkinių atleidimo už padarytas skriaudas, pasakyti, kur palaidoti ir t.t. Atlikus šiuos darbus galima pasirūpinti ir „sielos dalykais“.

Kita vertus, būtent mirties akivaizdoje atsiskleidžia žmogaus „garbė“ ir pasirodo, ko jis vertas. Mirtis ne tik yra svarbus etapas pakeliui į amžinąjį gyvenimą, bet ir parodo geriausias ar blogiausias žmogaus būdo bruožus. Todėl visiškai suprantama, kodėl dora ir garbinga mirtis laikyta svarbia gyvųjų auklėjimui priemone: „Mirties momentas, jei jį tik gyvą atmintyje nešiosime, taps mums pačia tobuliausia gerų papročių mokykla“.³⁵ Taip pat ra-

---

³⁴ [Jonas Lechavičius] *Prawadnikas ing Tiewiszki dangaus amžina...* Par storoni kuniga K.K.D.J.L. (Wilniuj, 1938), p. 94.

³⁵ *Kazania swięteczne i przygojne...* p. 372-373.

ginama dažniau apie mirtį galvoti. Žymus XVIII amžiaus pamokslininkas, jėzuitas Andrzejus Filipeckis, pažymi, jog mąstymas apie mirtį yra reikalingas ir būtinas, nes „žmogus visų jam priderančių pareigų neatliktų, jei dažnai apie savo artėjančią mirtį negalvotų.“³⁶ 1841 metais kunigas Tadas Lichodzejauskas gedulingame pamoksle rašo: „Mums mirtis yra mokslas gyvenimo, o kančios ir skausmai tik liudija Dievo galybę...“³⁷

Todėl neatsitiktinai XVIII amžiaus pabaigos – XIX amžiaus pirmos pusės raštijoje galima aptikti daug „garbingos mirties“ aprašymų. Juose beveik neužsimenama apie mirties priežastį, ligas, bet plačiai aprašomas miršančiojo elgesys, fiksuojami paskutiniai jo žodžiai ir pan. Mykolas Karpavičius, gedulingame pamoksle apie Vitebsko vaivadienės Pranciškos Pacienės mirtį, pabrėžia, kad velionė prieš priimdama šv. sakramentus suspėjo su visais namiškiais atsisveikinti ir atsiprašyti jų už padarytas skriaudas. Jos paskutiniai žodžiai buvo: „Mirties jau nebijau, bet kurią akimirką esu jai pasiruošusi, tik Tėve (kunige) man savo palaiminimu padėkit mano Viešpatį išvysti“.³⁸ Grafas Antanas Tiškevičius „atguleš į patalą“, pirmiausia, atsisveikino su savo tarnais ir prašė jų atleidimo. Priėmęs šv. sakramentus, atsisveikino su žmona ir palaimino savo vienturtį sūnų. Galiausiai, nuodėm-

---

³⁶ Na niedziale całego roku kazania ks. Andrzeia Filipeckiego... (Wilno, 1842), t. 4, p. 46.

³⁷ T. Lichodzejauskas, *Gaylus atminimas tieysinga giwenima kuniga Mateusza Markiewicziaus, klabona bażniczias Birżu...* (Wilniuj, 1841), p. 13.

³⁸ Michała Karpowicza Kazanie na pogrzebie ciała świętej pamięci J.W. JMCI Pani Franciszki z Chaleckich Pocijowoy, w Wilnie, [1774], p. 22-23.

klausiuui kunigui bei žmonai įsakė visus tarnus ir namiškius teisingai apdovanoti.³⁹ Kunigas Matas Markevičius kankinamas ligų, prieš pat mirtį puola ant kelių ir trokšta šv. sakramentų. Ištaręs „susimilk ant dūšios mano“, jis miršta, „saldžiai ir šventai“: ant draugų rankų ir parapijiečių akivaizdoje.⁴⁰ Dora ir garbinga mirtis vieša bei gerai matoma.

Pavyzdingos mirties aprašymų galima buvo perskaityti laikraščiuose. 1838 metų *Kurjer Litewski* atpasakota žymaus prancūzų politiko, diplomato, kunigaikščio Charles Talleyrando mirtį. Jis miršta artimųjų bei draugų apsuptyje ir yra nuolat lankomas. Susirinkusieji stengėsi išiklausyti į paskutiniuosius mirštančiojo žodžius. Šiame reportaže „iš mirties vietos“ su pasigerėjimu pastebima, kad Talleyrandas jautė „paskutinės minutės artėjimą“ ir buvo mirčiai visiškai pasiruošęs. Tai liudija visiškai sutvarkyti paveldėjimo dokumentai bei iš anksto parašytas susitaikymo laiškas popiežiui.⁴¹ Mirties nuojauta dar vienas svarbus doros mirties atributas.

To meto nekrologuose aprašomas ne tik velionio gyvenimas, nuopelnai, bet ir jo mirtis bei laidotuvių eiga. Aiški tokių rašinių didaktinė, auklėjamoji funkcija. Jų autoriai visaip stengėsi pabrėžti mirties visuomeninę reikšmę. Adomas Kirkoras *Teka Wileńska* (1857 metų 2-ame) išspausdino savo bičiulio, šv. Jokūbo ligoninės vyr. gydytojo, Vilniaus archeologinės komisijos nario Juliono-Albino

---

³⁹ Na pogrzebie świętey pamięci Antoniego (...) hrabi Tyszkiewicza general leytenanta... Kazanie x. Michała Karpowicza (Wilnie, 1779), 1.n.

⁴⁰ T. Lichodzejauskas, *op. cit.*, p. 20.

⁴¹ [?] *Kuryer Litewski*, 1838 05 27, nr. 42.

Moszynskio nekrologą. „Mirties momento“ aprašymas autoriui buvo ypač svarbus. Moszynskis, būdamas gydytoju suprato, kad mirtis neišvengiama, bet jos akivaizdoje išliko visiškai ramus – skausmams praėjus, ramino žmoną bei bičiulius, surašė testamentą. Mirštantysis nuolat apsuptas artimųjų ir draugų. Jo namų durys „neužsidaro nuo lankytojų“. Po mirties velionio kūnas nunešamas į šv. Jono bažnyčią. Procesiją lydėjo „minia žmonių“. Sekančią dieną įvyko gedulingos mišios. Susirinkusieji išklausė pamokslą. Laidotuvių procesiją į Rasų kapines palydėjo „tūkstantinė žmonių minia“.

Masiškos laidotuvės, kuriose gausiai dalyvauja žmonės taip pat svarbus garbingos mirties elementas. Todėl pageidautinas buvo kuo platesnis įvairių visuomenės sluoksnių dalyvavimas laidotuvių ceremonijoje. Minint Vilniaus universiteto profesoriaus Jozefo Franko mirtį – profesorius mirė Italijoje, Como miestelyje 1842 metais – Vilniuje, šv. Jono bažnyčioje surengtos gedulingos mišios.⁴² Laikraštyje pabrėžiama, kad mišių metu bažnyčia buvo pilna „dievobaimingos liaudies“, miesto medikų (Vilniaus medicinos draugijos nariai mišiose buvo apsiėmę savo šventiniais mundūrais, o į bažnyčia atėjo visi drauge), moksleivių, bičiulių. Svarbiu įvykiu amžiaus pradžios Lietuvos visuomenės gyvenime tapo Tado Kosciuškos mirties paminėjimas. „Tautos didvyris“ mirė 1817 spalio 15 dieną, Šveicarijoje. Įvairiuose Lietuvos bažnyčiose lapkričio ir gruodžio mėnesiais aukotos gedulingos mišios, sakyti specialūs pamokslai bei kalbos, rinktos aukos vargšams ir t.t. Apie iškilmes pakankamai plačiai informavo to meto spauda. Laikraštyje *Kurjer Litewski* šalia

---

⁴² [?] *Kuryer Wileński*, 1843 03 19, nr. 22.

iškilmų aprašymų, spausdintos jų metu pasakytos kalbos bei gedulingi pamokslai.⁴³ Jose daug kalbėta apie meilę tėvynei, „tikrąjį patriotizmą“, kuris ištikimybę carui derino su tėvynės meile. Šlovintas ne tik Kosciuška, bet ir caras Aleksandras I. Pagrindinės pagerbimo iškilmės įvyko Vilniuje, šv. Kazimiero bažnyčioje, gruodžio 10 ir 11 dienomis. Prof. Rustemas sukūrė specialų penkių pakopų katafalką, kuri puošė „vėliavos su tautiniais herbais“. Gedulingas mišias celebravo vyskupas sufraganas Puzinas, pamokslą pasakė katedros pamokslininkas Nosevičius, o iškilmingą kalbą – Trakų apskrities bajorų maršalka Mykolas Römeris. Pirmąją dieną įėjimas į bažnyčią buvo su „bilietais“, sekančią „laisvas“, o tvarką palaikė miesto policija. Bažnyčioje apsilankė ir pagarbą velioniui pareiškė daugybė žmonių.

Galima daryti išvadą, kad mirties bei laidotuvių ritualų vaizdavimas rašytinėje tradicijoje šiek tiek „teatrališkas“. Tačiau taip teigiant būtina pastebėti, jog tuo metu tai buvo turbūt vienintelis tikras ir rimtai išgyvenamas spektaklis. Minia mišiose bei laidotuvėse, tai ne paprasti, atsitiktiniai statistai, bet aktyvūs ceremonijų dalyviai. Tikrai margaspalvę tiek socialiniu-luominiu, tiek etniniu požiūriais laidotuvių minią suvienija bendras išgyvenimas. Beje ir pats mirties išgyvenimas labiau psichologizuojamas. Jis tampa intensyvesnis ir subtilesnis. Antanas Baranauskas teigia, jog žinia apie vyskupo Motiejaus Valančiaus mirtį lyg „elektros kibirkštis visas širdis kartu

---

⁴³ Žr. *Kuryer Litewski*, 1817 11 23, nr. 94; 1817 12 04, nr. 97; 1817 12 21, nr. 102; 1817 12 26, nr. 103.

vienu virptelėjimu sukrėtė.“⁴⁴ Tai stiprus ir jokių luominių ar socialinių apribojimų nepaisantis jausmas. Nors ir trumpam tokie išgyvenimai peržengia bet kokius luominius ar etninius barjerus, formuodami ypatingą bendrumą tarp liaudies ir visuomenės elito.

Į laidotuves žmonės kviečiami įvairiais būdais: patiems neturtingiausiems, elgetoms, kurie į laidotuves susirenka išmaldos, tradiciškai skambinami varpai, kitiems rašomi ir išsiuntinėjami pakvietimai. Štai profesoriaus Franko gedulingų mišių proga Vilniaus medicinos draugija išleido specialų pakvietimą. Jis papuoštas juodu gedulo rėmeliu ir nedidele litografija. (Kiparisų šakų fone sėdi beveik nuogas angeliukas, labiau primenantis antiikinį Erosą. Jo dešinė ranka dengia veidą. Šalia, ant akmeninio postamento, stovi vaza, o ant jos užmestas juodas audeklas. Veidas uždengtas ranka, tamsaus audeklo gabalas tai – gedulo ženklai. Pakvietimo viršuje nedidelis juodas kryželis.⁴⁵) Panašiai papuoštas ir pranešimas – kvietimas į prof. Jano Wolfgango gedulingas mišias ir laidotuves. Tik šį kartą vietoj gražaus angeliuko vaizduojama chitonu apsiautusi moteris, veidą taip pat prisidengusi dešine ranka. Gedinti bei liūdinti moteris remiasi į antiikiniais ornamentais papuoštą postamentą. Priešingoje pu-

---

⁴⁴ Przemówienie przy złożeniu na katafalku zwłok Ś p. Macieja Kazimierza Wolonczewskiego [...] 20 maja 1875 r. w Kownie przez Inspektora Seminarium Księdza Antoniego Baranowskiego, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraščių skyrius (toliau – LLTIB RS), f. 1- 558, 1.3.

⁴⁵ Pranešimas apie prof. Józefo Franko mirties paminėjimą, 1843, VUB RS, f.26-191. Yra 27 pakvietimo vienetai, nenumeruoti.

sėje – pasviręs medis.⁴⁶ Pranešimų litografijos nuteikia liūdesiui ir susikaupimui. Taip vaizduojama, anot Aries, „prijaukinta“ ir „sužmoginta“ mirtis. Tokios mirties nereikia bijoti.

Paprastai pakvietimuose pranešama apie asmens mirtį, nurodoma, kada velionio kūnas bus išnešamas iš namų į bažnyčią, kada ir kur jis bus palaidotas.⁴⁷ Tokie pakvietimai geras šaltinis, rekonstruojant „trokštamą“ laidotuvių tvarką. Dorai ir garbingai mirštama namuose, artimųjų ir draugų apsuptyje (prieš tai, žinoma, pasiruošus: surašius testamentą, atlikus išpažintį ir t.t.). Velionio kūnas į bažnyčią išnešamas vakare. Po dienos ar kelių vyksta gedulingos mišios, o po jų laidotuvės. Į mišias bei laidotuves labiausiai ir kviečiami žmonės. Pranešimai apie mirtį išsiutinėjami ne tik giminėms ar pažįstamiems, bet ir buvo išklijuojami mieste.⁴⁸ Šitaip

---

⁴⁶ Pakvietimas į prof. Jano Wolfgango gedulingas mišias, 1859 05 19, išspausdino Jozefo Zawadskio spaustuvė, VUB RS, f.26-187, lapai nenumeruoti.

⁴⁷ Pakvietimas į prof. Michalo Homolickio laidotuves, 1861 01 21, išleido Adomo Kirkoro spaustuvė, VUB RS, f.26-195, 1.1. Jame rašoma, kad velionio kūnas iš namų Skapo gatvėje išnešamas sausio 23 dieną, 18 valandą. Sekančią dieną t.y. sausio 24 dieną – gedulingos mišios šv. Jono bažnyčioje ir palydos į Rasų kapines. Tokių pakvietimų į kitų Vilniaus medicinos draugijos narių: Stanislawo Rosolowskio, Karolio Podczaszyńskio, prof. Adolfo Abichto laidotuves (1855-1860 metais), žr. VUB RS, f.26-190, 1.2-4.

⁴⁸ Pranešimas apie Vilniaus medicinos draugijos nario, Vilniaus gubernijos medicinos inspektoriaus Fiodoro Filipovo mirtį, 1875 02 21, VUB RS, f.26-212, lapai nenumeruoti. Draugijai šio nario mirtis atsėjo 29 sidabro rubliai: už mišias sumokėta – 25, už 1200 pakvietimų Syrkino spaustuvei – 3, o už pranešimų išklijavimą dar 1 rb.

tikimasi didesnio žmonių dalyvavimo laidojimo procesuose. Žinoma, ne kiekvieno Vilniaus miestiečio laido-tuvėms buvo spausdinami tokie kvietimai. Jie būdingi tik pasiturintiems ir labiau žinomiems miesto visuomeninio-kultūrinio elito atstovams. Kvietimai į laidotuves – tai jų socialinio prestižo dalis. (Liaudiškoje kultūroje „papritys“ nereikalavo specialiai kviesti į laidotuves. Sužinojęs apie mirtį jau yra įpareigotas ateiti.⁴⁹)

XIX amžiaus antroje pusėje ir ypač jo pabaigoje, nekrologai, pranešimai apie mirtį ir pakvietimai į laidotuves tampa beveik visiškai „telegrafiški“. (Kartu iš pranešimų pradingsta bet kokie papuošimai, graviūros. Juos juosia tik gedulo rėmelis, kurio viršuje nedidelis kryžius.) Juose vis dažniau atsiranda žinių apie velionio ligą: lengvai ar sunkiai jis mirė.⁵⁰ Liga tampa vis svarbesniu mirties išgyvenimo elementu.

Viena svarbiausių laidotuvių ritualo dalių buvo gedulingi pamokslai. Jų analizė padeda geriau suvokti mirties išgyvenimų evoliuciją. Lenkų istoriko Bogdano Roko nuomone, laidotuvių metu pasakyti pamokslai Abiejų Tautų Respublikoje buvo populiariausias gedulingos literatūros žanras. Dažnai laidotuvių ceremonijų metu sakoma net po keletą pamokslų. Tuoj po laidotuvių jie

---

⁴⁹ A. Vyšniauskaitė, *Op. cit.*, p. 140.

⁵⁰ Žr. pranešimus apie įvairių Vilniaus medicinos draugijos narių mirtį 1895 metais, VUB RS, f.26-232, 1.1-5; taip 1901 metų pranešimai, VUB RS, f.26-239, 1.1-6; Pranešimas apie žydų ligoninės vyr. gydytojo Levo Geršuno mirtį ir laidotuves, 1897, VUB RS, f.26-234, lapai nenumeruoti. Pranešimai apie draugijos narių Ivano Žickio, Angelo Avlosevičiaus mirtį ir laidotuves, 1876, VUB RS, f.26-213, 1.1-3.

atspausdinami. Pirmieji spausdinti pamokslai, pasakyti per valdovų laidotuves pasirodė jau XVI amžiuje. Ypač plačiai pamokslai pradėti spausdinti XVI amžiaus antroje pusėje ir XVII amžiuje. Paprastai to meto tipišką gedulingą pamokslą sudarė trys dalys: pirmoje parodomi velionio nuopelnai, antroje – jis apverkiamas, paskutinėje, trečioje, paguodžiami velionio artimieji.⁵¹ Gedulingi pamokslai buvo spausdinami ir XIX amžiuje. (Po Vilniaus universiteto profesoriaus Golanskio laidotuvių, visos jų metu pasakytos gedulingos kalbos, pamokslai ir nekrologas buvo išleisti netgi atskira knygute.⁵²) Atrodo, kad išlaikydami seną, tradicinę kompoziciją, jų autoriai labiau plėtojo ir daugiau dėmesio skyrė pirmajai gedulingų pamokslų daliai.

Pijorų vienuolis, mokytojavęs Raseiniuose bei Panevėžyje, populiarių knygučių vaikams ir kelių gedulingų pamokslų, išleistų XIX amžiaus viduryje, autorius, bibliofilas, Antonas Moszynskis (1800-1893) pamoksle pasakytame per Józefos ir Woiciecho Puslowskių (jis buvo Slonimo apskrities maršalka) laidotuves pabrėžia, kad mirtis kaip ir gimimas turi būti „garsus įvykis, faktas“. Kunigas tradiciškai ragina dėl artimųjų mirties nenusiminti, nes jų laukia amžinas gyvenimas. Kita vertus, svarbu parodyti pagarbą mirusiems, pagarsinant jų nuopelnus. Gyviesiems mirtis turi tapti geru, užkrečiančiu pavyzdžiu: „Krikščionis, stebėdamas tokio kaip jis pa-

---

⁵¹ Bogdan Rok, *Człowiek wobec śmierci w kulturze staropolskiej* (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995), p. 21-22.

⁵² Zbiór mów żalobnych na pogrzebie ś. p. X. Filipa Neriusza Golanskiego, w Polocku, 1824.

laikus, jau paskirtus į dangų, suranda daug akstinių doram ir dievobaimingam gyvenimui.“⁵³ Pamokslo autorius, prisimindamas Puslowskio gyvenimą, pažymi, kad velionis buvo ne tik geras krikščionis, bet ir visuomeniškai aktyvus žmogus (lenk. obywatel), mokėjęs naudotis, jam priklausančiomis teisėmis bei laisvėmis. Visuomeninis mirusiojo aktyvumas pamoksle tampa svarbiausia jo dorybe. (Tiesa, vis dar vyriška. Tarp moteriškų, pažymima: rūpestinga motina, gera žmona. Kartu visgi prisiminta, kad ir ji buvusi gera obywatelka – rūpinosi vargšais.) Anot Moszynskio, visi žmonės „sukurti“ visuomenės ir todėl jai yra „skolingi“. Dievas gi sukūrė skirtingus luomus ir norėjęs, kad jie kartu visuomenėje gyventų. Luominių pareigų vykdymas prilyginamas religinių ritualų atlikimui.⁵⁴ Kunigas giria velionį, nes šis gerai atlikdavęs savo luomines pareigas ir laikęsis Dievo nustatytos tvarkos. Pamokslininko nuomone, garbinga mirtis privalo atlikti dorovinio (religinio) auklėjimo funkciją ir kartu stiprinti tradicinę – iš esmės luominę, religinę-socialinę tvarką. (Turint omenyje jog pamokslas išspausdintas tuoj po 1831 metų sukilimo, tokie akcentai visiškai suprantami.)

Šalia religinių, luominių, šeimyninių, gedulinguose pamoksluose bei kalbose gana dažnai buvo propaguojamos ir labiau pasaulietinės, universalesnės, visai visuomenei svarbios vertybės. Amžiaus pradžioje ryškiausiai velionio gyvenimą apibūdina sugebėjimas savo asmeni-

---

⁵³ Ks. Anton Moszyński, Kazanie na pogrzebie jaśnie wielmożnych Woyciecha i Józefy Pusłowskich (Wilno, 1833), p. 5-6.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 11.

nus interesus aukoti vardan Tėvynės meilės bei aktyvus dalyvavimas „visuomeniniuose reikaluose“. Patriotizmas suvokiamas kaip svarbiausia, determinuojanti visą žmogaus gyvenimą vertybė.⁵⁵ Kita nemažiau svarbi tai išsilavinimas, apšvieta. Tiesa, paprastai jis vertingesnis ir naudingesnis jei suderinamas su religingumu ar tradicijomis. Galiausia, geras, „tėviškas“ elgesys su liaudimi laikomas svarbia tradicinio visuomenės elito moraline vertybe.⁵⁶

Taigi, „mirties momentas“ ugdo ir auklėja, siūlo dorovingo – dievobaimingo elgesio pavyzdžius, taip atlikdamas svarbią visuomeninę funkciją. Tas pat pasakytina ir apie laidotuvių apeigas. Aprašant žymesnių ir gerai visuomenei žinomų asmenų laidotuves, mirties minėjimus stengiamasi parodyti ne tik jų puošnumą (kiek žvakių sudeginta ar kiek ubagams aukų išdalinta), bet ypač akcentuoti kokio visuomeninio atgarsio jos susilaukė, kaip aktyviai žmonės jose dalyvavo.

Herojiška mirtis (arba vietoj pabaigos)

Juozapas Ig. Kraševskis XIX amžiaus aštuntame dešimtmetyje užrašė; „...Lenkijos klausimas daugeliui apsiribojo ne tuo, kaip gyventi ir išgyventi, bet koku būdu

---

⁵⁵ Mowa na pogrzebie J.O. Xiążecia Józefa Poniatowskiego przez Fran. Morawskiego pułkownika w Sedan, r. 1813, VIA, f.1135, ap. 4, b. 512, 1.3-4, 13.

⁵⁶ Motiejus Valančius, Nauka w dzien pogrzebu J.W. Wincentego Iwanowicza (?) wicemarszalka powiatu Rosienskiego (?), 1837 01 29, LLTIB RS, f.1 (SD) 178, 1.n.

numirti“.⁵⁷ Lenkų istorikės Maria Janion ir Maria Žmigrodska, analizuodamos romantizmo kultūros raidą XIX amžiaus viduryje, pastebėjo, kad tarpsukiliminiu laikotarpiu pažangios bei demokratinės visuomenės tarpe, kuri niekaip nenorėjo susitaikyti su valstybingumo praradimu, susiformavo savotiškas „mirties kultas“. Daliai visuomenės, ypač jaunuomenei, ne taip svarbu atrodė įveikti priešą, bet labiau mokėti „gražiai“ numirti. Mirtis vis dažniau ir stipriau imta suprasti, kaip apsilvymas nuo taip nekenčiamos nelaisvės ir (arba) kaip atpirkimas už anksčiau padarytas „kaltes“ ir „nuodėmes“. Tiesa, pastarųjų religinis aspektas smarkiai susilpnėjo, vietą užleisdamas visuomeninėms elito „kaltėms“. Svarbiausia jų – nesugebėjimas išsaugoti savo valstybingumą. (Kartais šis aspektas buvo papildomas ir nesugebėjimu „išvaduoti“ iš baudžios savo liaudį.) Minėtų autorių nuomone, tipišku tokios jausenos ir laikysenos mirties atžvilgiu pavyzdžiu laikytina 1863 metų sukilimo dalyvio, mūsų beveik nežinomo, lenkų poeto Mieczysława Romanowskio kūryba ir gyvenimas.⁵⁸

Mirties sampratoje šalia jau egzistavusių kultūrinių elementų (ypatingas dėmesys mirties momentui, jos auklėjamasis pobūdis ir pan.) atsirado ir vis labiau sustiprėjo kiti nauji, kultūriškai ir visuomeniškai reikšmingi elementai. Pirmiausia, visuomenės sekuliarizacijos išdavoje keitėsi garbingos mirties samprata. Šalia religinių jos atributų, kurie pirmiausia buvo siejami su amžinojo gy-

---

⁵⁷ Józef Ig. Kraszewski, *Program Polski. Myśli o zadaniu narodowem* (Poznan, 1872), p. 3.

⁵⁸ Maria Janion, Maria Žmigrodska, *Romantyzm i historia* (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1975), p. 541.

venimo palaima, stiprėjo nauji, labiau pasaulietiniai. Mirtis garbinga, jei mirštama vardan visai visuomenei svarbių, reikšmingų idealų (Tėvynės laisvės, valstybinės nepriklausomybės ir pan.) ir, ypač, jei ji pasirenkama laisva valia. Tokie ir panašūs požiūriai formavosi neatitiktinai. Neabejotinai, jų atsiradimui lemiamos įtakos turėjo patriotinė sukilimų tradicija, neatsiejama nuo aukos, aukojimosi už tėvynės laisvę suvokimo. Tokios nuostatos sutinkamos ir Lietuvos kultūroje.

XVIII a. pabaigoje bajoriškoje tradicijoje vis dažniau manyta, kad tėvynės meilė ir laisvė, reikalauja aukos ir todėl dažnai baigiasi mirtimi. Tokius etinius imperatyvus bandyta diegti ir žemutiniams visuomenės sluoksniams, liaudžiai. Taip, pirmiausia, siekta gausiau ir aktyviau įtraukti valstiečius į sukilimą. Štai vienas žymiausių XVIII a. pabaigos pamokslininkų Mykolas Karpavičius sušunka: „Negali būti didesnės garbės ir šlovės, kaip kario drąsi mirtis už savo Tėvyne“.⁵⁹ Tėvynės meilė reikalauja aukojimosi, o „patriotizmo kankiniai“ ir mylintis Tėvyne bus Viešpaties išganyti. Šio Karpavičiaus pamokslo, pasakyto 1794 metų gegužės mėnesį šv. Jono bažnyčioje, nuorašai, sukilėlių vyresnybės įsakymu, turėjo būti „tuoj pat“ išdalinti kariškiams ir „piliečiams“, o valstiečiams garsiai skaitomi parapijinėse bažnyčiose.

Glaudus ryšys tarp mirties ir patriotizmo, tarp mirties ir laisvės keitė požiūrį į tokias mirties formas, kurios religinėje tradicijoje buvo smerkiamos (pvz. savižudybė). Dar daugiau istorijoje imta „ieškoti“ personažų, kurie var-

---

⁵⁹ Tado Kosciuškos sukilimo (1794) lietuviški raštai, paruošė Juozas Tumelis in *Historiae Lituaniae fones Minores* (Vilnius: Žara, 1997), t. 1, p. 25(7).

dan tėvynės meilės laisvanoriškai pasirinko mirtį. Simonas Daukantas „Būde senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ (1845 m.) šalia Margirio pamini dar keletą lietuvių karžygių, kurie nenorėdami pasiduoti priešams didvyriškai miršta. „Pasakojime apie veikalus lietuvių tautos senovėje“ (parašytas maždaug 1850-1854 m., o pirmą kartą išspausdintas 1899 m.) Daukantas Margirį vadina laisvės gynėju, kuris nusižudo, nes nenori gyventi vergovėje.⁶⁰ Panašiai Margirį vaizduoja ir Władisławas Sirokomlė populiarioje XIX a. vidurio to paties pavadinimo poemoje. Vėliau, 1883 metais, ši poema šiek tiek sutrumpinta buvo perspausdinta *Aušroje*. Apie Margirį, knygelėje skirtoje vaikams „pasakojimas Antano Tretininko“, rašė ir pats Žemaitijos vyskupas Motiejus Valančius. Nenorėdamas vergauti ir „baisios mirties laukti“, karžygis susidegina.⁶¹ Visuose minėtose kūriniuose Margirio savižudybė vaizduojama kaip didvyriškas aktas, nes mirštama vardan Tėvynės ir tautos laisvės. Galiausiai, žymiai vėliau, jau Lietuvos respublikos kariuomenėje, laisvanoriškai pasirinkęs mirtį Margiris, tapo kariškojo šaunumo pavyzdžiu.

1997 rugsėjis

---

⁶⁰ Simonas Daukantas, *Op. cit.*, t. 2, p. 451.

⁶¹ Motiejus Valančius, *Op. cit.*, t. 1, p. 390-391.